

OSMANLILARDA MADENCİLİKLE İLGİLİ YASAL DÜZENLEMELER VE MADENCİLİK POLİTİKASI

Ahmet KART ALK AN AT MTA Genel Müdürlüğü, Maden Etüd Dairesi» ANKARA.

GİRİŞ

İnsanlık,, -madenlerden yararlanmaya, onları biçimlendirmeye ve kullanmaya başladığı andan itibaren, doğaya karşı verdiği mücadelede,başanya ilk adımını atmıştır. Eski çağlardan başlayarak günümüze kadar, madenler insanlığın yaşamında, çok önemli bir yere sahip olmuşlardır. Öyle ki kullanılmaya başlanan her yeni maden bir çağı kapatıp yeni bir çağa adını vermiştir.

Madencilik sektörü; başta sanayi olmak üzere, diğer sektörlerin (tarım, hizmetler, ulaşım» enerji vb.) işlevlerini sürdürebilmeleri için gerekli temel hammaddeleri, üretmektedir.. Ekonominin sağlıklı işlemesi madencilik sektörünün sürekli ve verimli bir biçimde üretimde bulunmasına bağlıdır.,

Madencilik, ürünleri, ihracatı, tikelere döviz kazandıran önemli bir kaynaktır., Günümüz gelişmiş sanayi ülkelerinin hemen hepsinde madencilik sektörü, ekonomik kalkınmayı başlatan bir "öncü sektör" görevi yüklenmiştir. Sanayileşmiş ülkelerin milli gelirinde madencilik sektörünün, payı % 10-15 gibi. yüksek bir orandadır.

Ülkemiz doğal kaynaklar ve bu kaynakların çeşitliliği, bakımından zengin bir potansiyele sahiptir., Eski çağlardan beri işletilen birçok maden kaynaklarının yanında, günümüzde de dünya çapında söz sahibi olduğumuz birçok doğal kaynaklarımız da bulunmaktadır (**Bor**, Trona, Zımpara, Krom» Sölestin vs..)>

Yurdumuzda çok çeşitli ve zengin maden rezervleri olduğu halde» bu kaynaklardan, yeterince yararlandığımız söylenemez, Osmanlı İmparatorluğu döneminde olduğu gibi. bugün de madencilige hakettiği değeri verdiğimiz söylenemez., Önemli bir maden ihtacatçısı olabilecek potansiyele sahip olduğumuz halde,, madencilik sektörünün milli gelirimizdeki oranının % 1-2 düzeyinde olması düşündürücüdür. Maden İhracatımız sınırlı kaldığı gibi» bazı maden, ürünleri de ithal edilmektedir.. Madencilüğimizin sahip olduğu gerçek konum ile, ülke ekonomisine yaptığı, katkı orantılı değildir.

Bu makalede. Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki madencilüğün yapısı, işletme tarzı, madencilikle ilgili kanun ve nizamnamelerle, Osmanlıların madencilik politikası irdelenecektir., Cumhuriyet Dönemi madenciligi, başka bir makaleye konu olacaktır.

ANTİK ÇAĞLARDA ANADOLU'DA MADENCİLİK

Anadolu.» maden kaynakları ve maden çeşitleri bakımından oldukça zengin sayılabilir. Çok eski çağlardan beri,, madenlerin, Anadolu'da kullanılmaya başlandığına ilişkin birçok kanıtlar bulunmaktadır.

Türkiye madencilik, tarihine ait en eski buluntular Çayönü tepesinde (Diyarbakır) yapılan kazılarda ele geçmiştir. M.Ö., 7000 yıllarına ait olan .tu materyaller saf bakırın soğuk dövülerek şekillendirilmesinden oluşmuştur.

M.Ö. 6000 yıllarında, Çataiköyüfc'te (Konya) ergitilmiş olan, bakır*, Türkiye metalürjisinin başlangıç tarihi olarak kabul edilmektedir. Yümüktepe (Mersin)'de bulunan bakır materyali M.Ö. 5000 yıllarına ait olup, Anadolu'da metal madenlerinin işleme tekniğini göstermektedir., Tokat-Almus yöresinde de eski Tunç Çağına (M.Ö. 3000-2000) ait bakır cürufa tespit edilmiştir.

Tokat-Kozlu yöresinde saptanan ve M.Ö. 4000 yıllarına ait olduğu sanılan maden galerisi ve Murgul (Artvin) bakır yataklarının, M.Ö. 1000 yıllarının ikinci yarısında işletilmesi, ülkemizde eski çağlardan beri madencilüğün yapıldığının en iyi göstergeleridir.

Tunç çağı (M.Ö. 3000-1200) metal madenlerin ve balar-kalay alaşımı olan tuncun taş, olan üstünlüğünün bir büyük çağa verdiği isimdir. Tunç çağının doğduğu ve geliştiği bölge olarak, Orta ve Orta-Kuzey Anadolu kabul edilmektedir., örneğin Alacahöyük (Çorum)» kral. mezarlarında (M.Ö. 2400-2100) ve Horoztepe (Tokat) kazılarında ele geçen bakır,, tunç, altın, gümüş ve elektrondan (altın + gümüş) yapılmış metal, eserler,, bu çağda dökümcülüğün, son derece ileri bir tekniğe ulaştığını göstermektedir. . :

Tunç (bakır + kalay) çağında kullanılan kalayın Anadolu'ya Mezopotamya'dan getirildiği, buna karşılık Anadolu'dan bakır, kurşun,, altın ve gümüş gibi madenlerin ihraç edildiği, Kültepe'de (Kayseri) yapılan kazılarda bulunan çeşitli çivi, yazılı kil tabletlerden anlaşılmaktadır.

M.Ö. 1750 - 1450 yılları arasında Anadolu'da yaşayan eski Hitit Devleti demirden yapılmış silahlar 'kullanmıştır. Büyük Hitit İmparatorluğu (M.Ö., 1450 - 1200) zamanında, Anadolu'da, madencilik bir endüstri ve önemli bir zanaat kolu olarak devanı etmiştir. Yine aynı şekilde Doğu. Anadolu'da, kuvvetli bir devlet kuran Urartu'lar (M.Ö. '850' - 58,5) demir, bakır, tunç,, altın ve gümüşten yapılmış çeşitli eşya ve silahlar üretmişlerdir. Urartu'larda metal işçiliğinde gösterilen, bu üstün teknik, başarı şımında yapılan insan, ve hayvan heykelleri. İle. süslü kazanlar, Yunanistan ve Kuzey İtalya'deki Etrüsklere ihraç edilmiştir.

Frigya'lılar döneminde (M.Ö. 750-650) maden işçiliği ve özellikle döküm, tekniği ileri, bir düzeye ulaşmıştır., Yapılan, kazılarda çeşitli metal eserler' ele geçmiştir. Bu metal eserler arasında tunç taşlar, koç başlı tunç kovalar ile tunç kazanlar, anılmaya değer eserlerdir.

Batı Anadolu'da kurulmuş olan Lidya Krallığı'nın (M.Ö.650-550) başkenti olan. Sardes (Manisa)'in yakınında bulunan. ırmakların plaserleri içinde elde edilmiş olan altın sayesinde,, tarihte Lidya krallığının muhteşem zenginliği doğmuştur., Yine tarihte ilk defa Lidyalılar tarafından bulunan ve değişim, aracı olarak kullanılan metal paralar, altın ve gümüş karışımı olan elektrondan yapılmıştır..

Gümüş bucağında (Amasya.) bulunan, simli-korşun cüruf deposu» M.ö. 1000 yıllarında işletilmiş, olup» Türkiye'de saptanan 200'den fazla maden cüruf depolândan sadece birisidir.¹

Bilinen, tarihsel devirlerde Anadolu,, çeşitli ve zengin maden yataklarına sahip olmasından ötürü,, değişik, tarihlerde Perelerin, Hellenistik Devrin» Roma ve Bizanslıların egemenlikleri, altına girmiştir, Daha sonraki tarihlerde Anadolu, toprakları, Türklerin egemenliği altında. Büyük. Selçuklu Devleti ve Osmanlı İmparatorluğu dönemlerini, yaşamıştır.

OSMANLI İMPARATORLUĞU DÖNEMİNDE MADENCİLİKLE İLGİLLİ YASAL DÜZENLEMELER

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan, Arazi Kanunu'nun yayınlandığı 1858 tarihine kadar madenler hakkında düzenlenmiş herhangi bir belgeye rastlanamadığı ileri sürülmüştür. Halbuki Neş'et Çağatay tarafından 1942 yılında kaleme alınan "Osmanlı İmparatorluğunda Maden, işletme. Hukuku" adlı doktora tezinde; H.903 (1497) tarihinde yazılmış "Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa. Kısmı Arazisi'ndeki Madenlere Ait" onaltı sayfalık,, oldukça geniş içerikli bir- teftiş raporuna, belgelerle yer- vermiştir.,²

Madencilikle ilgili ilk yasal düzenleme 1848 yılında Zonguldak kömür yataklarını "Emlak-ı Şahane" arasına alan fermanla başlamıştır. 1858 yılında yayınlanan ilk "Arazi Kanunu" ile bulunan madenlerden alınacak devlet payının belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu düzenleme, 1862 tarihli "Maadin Nizamnamesi"³ ile madencilik, sektörünün, işleyişini düzenleyen. "maden mevzuatı'nın ilk kaynağını oluşturmuştur.

1872» 1887 ve 1906'da çıkarılan yeni "nizamname"⁴ lerle arama, işletme, taşıma» devlet ve. evkaf paylarının belirlenmesi gibi konular, değişen şartlara göre. düzenlenmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan» Arazi Kanunu "nun yayınlandığı 1858 yılına kadar madenler,, şer'i hükümlerine göre işletilmiştir., Buna göre, madenler eğer hali (boş) arazide ise devlet, vakıf arazisinde ise vakıf idaresince işletilmiştir. Eğer maden şahıslara ait. tapulu arazilerde bulunmuş ve şahıs madeni işletmek için sermaye koymuşsa,, madenin, işletme hakkı, bu şahsa bırakılmaktadır. Böyle durumlarda şahsın madeni işletmesinden ötürü devlete 1/5 oranında vergi, vermesi, zorunlu, tutulmuştur, Şahsın, tapulu arazisinden çıkan madeni işlememesi durumunda» devlet bu madene el koyabilmektedir.

İmparatorluğun, her' döneminde yeni madenlerin bulunmasına büyük: önem verilmiştir., Bunun için» bir yandan devlet tarafından, görevlendirilen ve. "arayıcı" olarak isimlendirilen kişiler madenlerce zengin olan yerlere gönderilip, araştırma yaptırılırken» diğer yandan, da. maden, ihbarında, bulunanlar, ödül vermek ya. da işletmeye açılan, madende bir görev vermek suretiyle teşvik edilmişlerdir.

* Reaya ; Osmanlılarda» toprağın, mülkiyetine sahip olmayıp, tasarrufuna sahip olan tanrı emekçisi.

Maden işçiliğinin zorluğu» cevher çıkartmanın güçlüğü ve emniyet koşulları, göz önünde tutularak, madenin yakın çevresinde bulunan, köylüler bazı vergilerden, ayrı (muaf) tutulmuşlardır. Ancak, vergi alınmayan be. köylülerin madenlerde çalışmaları zorunlu tutulmuştur. Maden ocaklarında çalışan usta; işçi ve diğer- görevlilerin buldukları yer. terk etmeleri ya da yerlerine bir baskasını bulmadan işten ayrılmaları yasaklanmıştır, Böylece babadan oğula geçen, ve nesillerce devam eden bir maden işçiliği oluşmuştur., Madenlerde çalışanların buldukları yerlerde ayrılmalarının yasak olması, odun, malzeme getirmek ve madende işçi. olarak çalışmak zorunda olan. reaya* ve madenleri işleten yörenin ileri gelenlerince de hoşnutsuzlukla karşılanmıştır. Bundan dolayı, bazen İstanbul Hükümeti'nce bulunan madeni işletmek üzere ustalar gönderilmiş ve maden devlet tarafından işletilmiştir. Madenlerin, 1/5'i devlete ait olmak üzere bazen görevlendirilen bir eminin gözetiminde, emekli sipahiler, voyvodalar ve yörtik beylerince de işletildiği olmuştur. Bu dönemlerde madenin güvenliği devletçe sağlandığı gibi,, yerüstü tesisleri de devletçe yapılmıştır.,

Osmanlı'lar demir, yuvarlak, kurşun» fındık ve top dökmek gibi askeri, amaçlı maden işlerinde,, özel girişiminin ya da şahısların çalışma yapmalarına izin vermemiştir. Madencilğin bu alanlarında yavaları, müsellemleri ve yörükleri sırasıyla çalıştırmışlardır.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde dikkati çeken bir başka nokta da, devletin maden işçilerini ve madenleri, daima koruduğu ve gözettiğidir. Kıtlığın başgösterdiği zamanlarda ya. da madenin, veriminin azaldığı veyahut ormanların yakıla yakıla tükenip maden ocaklarından, uzaklaşmasıyla maliyet fiyatlarının yükseldiği durumlarda, amele yevmiyelerini yükseltmiş ve değiştirdiği işlenmiş madenlerin fiyatlarına zamlar yapmıştır. Bunlardan başka, zaman zaman amele ve ustalara, avans,, madencilere ise ödünç semmaye, verilmiştir.

Yukarıda, anlatılanların ışığında Osmanlılarda birbirinden farklı- 3 ana işletmecilik biçimi olduğu görülür., Aşağıda başlıklar halinde verilen bu işletme biçimleri ilk yasal düzenlemenin yapıldığı 1858 yılına kadar devam etmiştir. Bu işletme biçimleri şunlardır;

1- Doğrudan doğruya devlet tarafından işletilen madenler:

Devlet tarafından işletilen madenler üç ayrı şekilde işletilmektedir. Bunlar;

a) Yörükler, emekli sipahiler ve. bazı vergilerden muaf (ayrık) tutulan, yakın köy halkının çalışmasıyla sürdürülen işletmeler,,

b) Ücreti devletçe ödenen işçiler ve madencilere tarafından yapılan işletmeler,

c) Madencilere çıkardıkları, cevherleri ücret karşılığında, izabe ettirecek yapılan, işletmeler.

2- Devletin yardımı ve gözetimi altında madencilere tarafından yapılan maden işletmeciliği:

Bu tür işletmecilikte devlet madenin başına bir' Emin atayarak, işletmecilere, sermaye vermekte, ayrıca üretimden. 1/5 oranında hisse almaktadır. Ergani, Espiye, Gümüşhane, Bozkır ve Küre madenleri bir- ara. bu yöntemle işletilmişlerdir.

3- Belirli bir süre kiraya verilerek ya da önceden alınan para karşılığı işletil enler:

Bu yöntem, daha çok imparatorluğun ekonomik yönden zayıfladığı son dönemlerinde görülmektedir. Bu dönemlerde madenlere çalışanlar ve madenleri koruyanlar olmak üzere iki. aynı grup bulunmaktadır»

Madenlerde çalışanlar: Askeri sınıftan olanlar» müsellemler,, ydrülde, topçular» emekli sipahiler ve madencilere

Madenleri koruyanlar: Voyvodalar, zabıtlar,, martaloslar, subaşlıları, bolükbaşlılar ve sekbanlardır»

Madenlerle ilgili 1858 yılında yapılan ilk yasal düzenlemeden³ sonra değişik tarihlerde de birçok düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemelerden önemli olanlarına sırasıyla değinmekte yarar vardır.

23 Şevval 1274 (23 Ekim 1858) Tarihli Arazi Kanunu

Madenlerle ilgili ilk yasal hükümler, 1858 tarihli Arazi Kanunu'nun 107. maddesi ile kabul edilmiştir. Adı geçen madde aynen, şöyledir: "Her kimin uhdesinde (sorumluluğu altında) olursa olsun arazi-i miriyeden (Beylik arazisi) bîr mahalde (yerde) zuhur eden (oluşan) altın veya gümüş ve nühas (bakır) ve demir ve enva-ı eşcar (ağaç türleri) ve alçı ve kükürt ve güherçile ve zımpara, ve kömür ve tuz madenleri ve maadini saire (diğer madenler) canibi lbeytülmale(hazineye) ait olup,, arazi mutasarrıflarının (arazi sahibi) hiç bir madeni zapteylemeye veyahut çıkan madenlerden hisse almaya salahiyetleri (yetkileri) yoktur. Kezalik tahsisat, kabilinden olan arazi-i mevkufede (vakıf arazisi) zuhur eden (oluşan) bilcümle (bütün) maadin (madenler) canibi (yön,, taraf) beytülmale ait olup, gerek arazi mutasarrıfları tarafından, gerek, canibi vakıftan dahlü taarruz (müdahale) olunamaz. Fakat gerek arazi-i miriyede (devlet arazisi) ve gerek, zikrolunan arazi-i mevkufede maadini nezMrenin. (adı geçen) ihracı ile ziraat, ve tasarruftan tatili icap eden miktarın değer bahası (kadar) mutasarrıfına verilmek, lazım .gelir. Ve arazi-i metruke (boş arazi) ile .arazi-i mevatta (sahipsiz arazi) bulunan maadinin humsu (1/5'i) beytülmale ve bakisi (kalanı) bulan kimseye ait olur. Amma evkafi sahihadan olan arazide zuhur eden madenler canibi vakfa ait olur. Ve derunu kuira (din adamları) ve kasabattan olan. mülk. .arsalarda, zuhur eden maden cümleten sahibine ait olur., Ve .arazi-i esriye (İ/10luk arazi.) ve haraciyyede (gayri müslümlerden alınan vergi) • zuhur edip izabeye kabiliyeti olan madenlerin hu.nisu beytülmale ve bakisi arazi sahibine ait olur. Ve izabe edilmeye kabiliyeti olmayan, maadin.... sahibine ait olur.""

Arazi Kanunu'nun 107. maddesi incelendiğinde görülecektir ki miri (beylik) arazi ve ""tahsisat kabilinden olan arazi-i mevkufede bulunan madenler (Altın, gümüş, nühas, demir ve demir bileşikleri, alçı, kükürt,, güherçile, zımpara, kömür ve toz) devlete (beytülmale) aittir. Araziyi elinde, bulunduranların madene sahip olma. ya da madenden hisse almaya haklarının olmadığı açıkça belirtilmiştir.

Ane.ak. madenin, işletilm.esinden dolayı arazi sahibinin tarımsal faaliyetlerini. sekteye uğraması ya da tasarruf yapamaması durumunda, zarara uğranılan, oranda tazminat ödenmesi hükmü, yer almaktadır.

"Arazi-i metruke (boş arazi) ile arazi-i mevatta" (sahipsiz arazi) bulunan madenlerin 1/5'i (humsu) devlete, geri kalan kısmın bulana ait olduğu bu kanunla hükme bağlanmıştır.

"Evkafi şahikadan" (vakıf .arazileri) olan arazilerde bulunan madenlerin vakıflara ait olduğu ve Kariye ile kasabalarda bulunan mülk ve arsalarda çıkan madenlerin sahiplerine ait olduğu.. "arazi-i öşriye ve haraciyyede meydana gelen ve izabe özelliği olan madenlerin 1/5 "inin devlete ve geriye kalanın arazi sahibine ait olduğu açık bir biçimde kanunla dile getirilmiştir.

Görülüyor M. madenlerde genel anlamda bir devlet ege-menliği sözkonusudur. Bunun, yanında arazi, sahibi ve madencilere birtakım haklar da tanınmıştır.

9 Muharrem 1278 (9 Ocak, 1862) Tarihli Maadin Niza mu. am. esi

Madencilik faaliyetlerini düzenlemek için daha ayntili ve özel düzenlemelere- gereksinim duyulması, üzerine 9 Ocak 1.862 tarihinde ilk Maadin Nizamnamesi (tüzük) yayınlanmıştır.

50 maddeden, oluşan bu tüzükle, madenin işletilmesi için 10 yıl süre ile imtiyaz verileceği, madenin durumunun göz önüne alınarak, hazine tarafından aynen veya da nakden, maden idaresince belirlenen oran üzerinden gelir alınacağı, hükme bağlanmıştır. Yine aynı Nizamname ile arazi-i midyedeki madenlerin 'her dönümü için yılda kararlaştırılan oran üzerinden ve bir defaya özgü olmak üzere değeri belirlenmiş olan "maktu ferman, harcı"" adlı bir verginin alınacağı belirtilmiştir,

Osmanlılardan bu Nizamname çerçevesinde ilk. maden imtiyazı 1867 yulmdan Katrin, kazasında linyit madeni için "Şirketi Aziziye •* Mısriye" ye verilmiştir.

23 Zilhecce 1285 (23 Aralık 1869) Tarihli Maadin Nizamnamesi

9 Ocak 1862 tarihli Maadin Nizamnamesinin yeterli olmaması karşısında, Fransızların madencilik alanında yaptığı yasal düzenlemelerden esinlenilerek 23 Aralık 1869 tarihli Maadin, Nizamnamesi yayınlanmıştır.

Adı geçen Nizamname ile madenler; "maadini asliye" (asıl maderler), "maadini .sathiye" (yüzey madenleri) ve "taşocaldan" olmak üzere üçe ayrılmıştır. Bunlardan "asli madenlere" 99 yıl süreyle .imtiyaz verilmesi, yüzey madenlerinin süresiz olarak çıkarılmasına izin verilmesi, ayrıca kararlaştırılan vergi oranlarıyla birlikte "nisbi resim" adlı yeni bir verginin, alınması bu Nizamnamenin yürürlüğe girmesiyle mümkün olmuştur.

98 maddeden doluşan, bu Nizamnamenin yürürlükte olduğu süre içerisinde, maden işleriyle ilgili olarak ilci "İrade" (buyruk) yayınlanmıştır. Bunlardan birisi "Madenlerde Hide-mat (hizmet), trnaliye ve Nakliye ile Mükellef (sorumlu) .Ahalinin, (halk) Affi ve Tefe;ruatı(ayrıntı) Hakkında" isimli olup,, 9 Şevval. 1286 (9 Ekim 1870) tarihinde yayınlanmıştır. Dięeri ise "12 Cemaziyulevvel 1293 Tarihli Maden Taharrisi (.arama) için 'Vilayetten Verilecek Ruhsatname-I Muaddeli" (eşit, denk) isimli, buyruktur.

25 Ağustos 1303 (1887) Tarihi Maadin Nizamnamesi

Madencilik içinde bulunduğu durumdan daha iyi konuma getirmek ve madenlerden alınan vergileri artırmak amacıyla çıkarılan 'bir nizamnamedir. 92 maddeden oluşan bu Nizamname,, 23 Aralık. 1869 Tarihli Nizamname"'de olduğu gibi madenleri "asli" ve "sathi" (esas ve yüzey) olmak üzere ikiye ayırmış ve taşocakları için 27 teşrinisani 1307 (27 Kasım 1887) tarihli taşocakları nizamnamesini (tüzük) yürürlüğe koymuştur.,

26 Mart 1322 (1906) Tarihli Maadin Nizamnamesi ve 426i Sayılı Maden Kanunu

Adı geçen nizamnamenin yürürlüğe gitmesi ile değişik tarihlerde yapılan, altı ayrı nizamname ile: bunların toplam 20 maddesi değiştirilmiş ya da yürürlükten kaldırılmıştır.

23.6.1942 tarihinde yürürlüğe giren 4268 sayılı kanun, 26 Mart 1906 tarihli Maadin Nizamnamesinin toplam 16 maddesini yürürlükten kaldırmış ve 17 maddesini de değiştirmiştir. Bu nedenle 6 Mart 1906 tarihli nizamname ile 4268 sayılı yasayı birlikte incelemek gerekir., Çünkü adı geçen bu nizamname ve 4268 sayılı yasa» 11 Mart 1954 tarih ve 6309 sayılı yasa. yürürlüğe girin-ceye kadar ülkemizde maden mevzuatının ana ilkelerini, içeren yasalar olarak uygulanmışlardır.

Nizamname, ve kanun., tadad (sayma) sistemini benimseyerek madenleri saymış ve adı geçen madenlerin bu Nizamname ve 4268 sayılı yasaya bağlı, olduğunu belirtmiştir(4268 sayılı kanunun 1 ve 2.,maddeleri).

26 Mart 1906 tarihli Nizamnameye göre; kişilerin kendi arazilerinde maden aramaları "ilmühaber" ile; başkasına ait arazide ya da. arazi sahibinin karşı çıkması durumunda ancak "taharri" (arama.) ruhsatnamesi ile olanaklıdır (Nizamname Madde 9).

Nizamnameye göre; ruhsatname veya ilmühaber talebi dilekçe ile madenin bulunduğu yerin, valiliğine müracaat etmekle olanaklıdır. Valilikçe ruhsat verilmesinde siyasi ya da askeri açıdan bir sakınca görülmediğinde, durum Ticaret ve Ziraat Vekaletine bildirilmekte ve ruhsatnamenin, verilmesi ya da red edilmesi» İcra. Vekilleri Heyeti'nin (Bakanlar Kurulu) kararıyla mümkün olabilmektedir (Nizamname Madde. 10).

Yine bu Nizamnamenin başka, bir maddesi ile İstanbul ili sınırları içinde ve boğazın iki yakasında maden arama ruhsatı verilmeyeceği özellikle belirtilmiştir (Nizamname Madde. 12),.

Aynı şekilde, şehir ve kasabalar içinde pazar yeri bahçe ve meydan, gibi herkesin yararına açık olan yerlerde maden aranması yasaklanmıştır.,.

Maden aranan yerin koru. ya da mera olması halinde yöre halkının zarara uğramaması için maden arama ruhsatnamesinin verilmeyeceği Nizamnamenin 13. Maddesinde belirtilmiştir. Adı geçen, maddeye göre, maden aranan arazinin içinde ya da yakınında ibadet yeri., kale ya da, askeri tesislerin bulunması halinde, aramanın bu tesislere zarar verip-venmeyeceği incelenecektir.. Bu inceleme sonucunda -aramanın bu tesislere zarar vereceği tespit, edilirse, ruhsatname ya da ilmühaberinin verilmeyeceği yasal güvence altına alınmıştır.

Ruhsatnamenin devri için,, devralacak, kişinin aranan, niteliklere sahip olması ve iktisat Vekaleti'nin devir işlemini uygun görmesi gerekmektedir., Devir işleminin sonuçlandırılması vilayetçe yapılmaktadır (Nizamname Madde.. 23).

4268 sayılı yasanın 3.Maddesine göre.bulunan madenin, kişilere ihale edilebilmesi madenin tahmin edilen nitelik ve niceliklere sahip olması, sahip olduğu ekonomik öneme göre kişi ya da kişilerce işletilebilmesinin, mümkün olması, ülkenin ticari ve. yüksek çıkarlarına, aykırı olmadığı ve işletilmesinin çevreye ağır bir zarar vermeyeceğinin tespit edilmesine bağlıdır.

İcra Vekilleri Heyeti ülkenin ekonomik koşulları ya da milli servetin korunması ilkesinden hareketle tüm koşullar yerine getirilmiş olsa bile, madeni,, bulana değil, devlet sermayesi ile oluşmuş bir kuruma ya da böyle bir kurumun katılımı ile kurulmuş olan bir şirkete, ihale edilmektedir', Böyle, durumlarda madeni bulana, tazminat, verileceği yine aynı yasayla, belirtilmiştir (4268 sayılı yasanın. 4. Maddesi),.

OSMANLILAR VE MADENCİLİK POLİTİKASI

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan 19. yüzyılın sonlarına kadar madenler için şer'i hükümler uygulanmıştır. Yani. madenlerin kimin arazisinde bulunduğuna bakılmaksızın., maden işletenler elde ettikleri gelirin 1/5'ini hazineye vermekle yükümlü tutulmuşlardır.

Gelişmiş ülkelerin, ticaret ilişkilerinde gelişmekte olan ülkelere, işlenmiş mal ihraç ederek., adı geçen ülkelerin hammadde ucuza, 'kapatmak gibi bir politika izledikleri bilinen bir gerçektir, Bu politikanın gelişmekte olan ülkelerin el zanaatları ve teknolojilerini olumsuz yönde etkilediği de bilinen bir gerçektir.

19. yüzyıl, başlarında İngiltere'nin dış politikasına yön veren ilkeler arasında;

"a) Çok. ucuz hammadde sağlanabilecek ülkeler üzerinde önemle; durulması,

b) Yeraltı zenginliklerine kolayca el koyabilmek için» kendi yeraltı zenginliklerini kullanacak, sanayiden, ve teknolojik olanaklardan, yoksun ülkelerin elde edilmesi,

c) Ucuza elde edilen hammaddelerin işlenip tekrar' eski sahiplerine satılması, ticari kolaylığı bir yana,, ülkelerin yerli sanayilerini yıkmaya, bakımından yararlı olacağından, böyle bir ticari ilişkiye öncelik tanınması,

d) Dış pazar olarak, elde edilmeye çalışılan ülkede. İngiliz ihracat maddelerini üreten sanayii en kısa zamanda çöktecek tedbirlerin alınması,» gibi hedefler yer almaktadır.

Ağustos 1835'de imzalanan ve 1 Mart 1839'da yürürlüğe, giren Osmanlı-İngiliz Ticaret Sözleşmesi ile İngiliz sanayii yukarıda değinilen dış politikanın doğrultusunda,, hem Osm.anlı.ann "gelişen, sanayii yıkmaya", hem de "ucuz hammadde, sağlama" olanağını elde etmiştir.

Osmanlı-İngiliz Ticaret Sözleşmesinin imzalanmasından üç yıl .gibi fasa bir süre sonra, diğer gelişmiş Batı ülkeleriyle de. aynı. özde sözleşmeler yapılmış; böylece; "... Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı sanayine açılma süreci tamamlanarak, İmparatorluk Batı sanayinin, açık. pazarı" haline gelmiştir.

1858 yılında yayınlanan Arazi Kanunu; bulunan, madenlerin devlete ait olduğunu, madenlerin, işletilmesi, halinde arazi sahiplerinin uğradığı zararın karşılanacağını, madenler üzerinde kişilerin hak iddia edemeyeceğini hükme bağladığı halde 1862 yılında yayınlanan M a adın Nizamnamesinin getirdiği hükümler ve 1862 Paris Antlaşmasının taşıdığı ayrıcalıklar, Osmanlı madenlerini Batı sömürüsüne açmıştır. Paris antlaşması'nın içerdiği aşağıdaki hüküm madenlerimiz üzerinde yabancı egemenliğinin kurulmasına olanak, vermiştir. "Emlakin alım ve satım ve tasarrufu hakkındaki bütün kanunlar tebea için eşit olduğundan, devletin kanunlarına ve belediye zabıtası nizamlarına uymak ve asıl yerli halkın verdiği vergi ve resimleri vermek üzere Osmanlı Devleti ile yabancı devletler arasında suret-i tanzimiyeden sonra ecnebiye, dahi emlak tasarruf müsaadesi verilecektir,"⁵

Söz konusu Antlaşma gereği,, 1865 yılında, Balıkesir* deki boraks madenlerinin işletme imtiyazı "Des Mazures" adındaki bir Fransız - şirketine verilmiştir.⁶

Gelişmiş Batı ülkeleri, kendi ürünlerini pazarlamakla kalmayıp, çağımızın başlarından itibaren sermaye ihraç ederek gelişmekte olan ülkelere de yatırımlar- yaparak, adı geçen ülkelerin ucuz işgücünden ve hammaddelerinden de: çıkarları doğrultusunda yararlanmışlardır. Böylece bir yandan o ülkelerin ticaretini ve iç pazarlarını ele geçirirken, diğer yandan sanayi, ve teknolojilerini de kendi güdümleri altına almışlardır.

1914lere gelindiğinde,» Osmanlı İmparatorluğ'unda yabancı sermayenin özellikle demiryolu,, tekell maddeleri ve MADENCİLİK alanında yoğunlaştığını görüyoruz (Bkz, Çizelge 1).

Çizelge 1- 1914 Yılında Osmanlı İmparatorluğundaki Yabancı Sermaye Dağılımı

Yatırımcı Ülkeler	Yatırımı Alanı	Değer' (Fr.Frangı)
İngiltere	Kamu Borcu. olarak	2,454.417.377
	özel Girişim, olarak	902.893.000
	Kamu Borcu olarak	577,499.821
	$Q \wedge G \wedge i \wedge u \wedge \wedge \wedge$	230.458,675
Almanya	Kamm Borcu, olarak	867.583.506
	Özel Girişim olarak	552.653.000

Kaynak : Duyun'u Umumiye İstatistikleri

Madencilik alanında, görülen yabancı, sermayenin, ülkelere ve maden türlerine göre dağılımı çizelge : 2cSe görülmektedir. Çizelge 1 ve çizelge: 2 birlikte incelendiğinde; madencilik alanındaki yabancı sermaye payının» toplam madencilik, yatırımlarının yaklaşık % 10'u kadar olduğu görülecektir.

Osmanlılarda maden, konusunun en ilginç yanlarından birisi de maden sahalarıyla ilgili imtiyazlardır, 1860-1914 yılları arasında, birçok, spekülâtör, Osmanlı bürokrasisindeki ilişkileri sayesinde devlet madenlerini ve ••arazilerini herhangi bir yatırım, yapmaksızın elden ele doluşturmışlardır.

Ereğli taşkömürü havzası bu açıdan çok. çarpıcı bir örnek oluşturmaktadır. BB.radaki maden yatakları 1829 yılında bulunmuş ancak işletmesine 19 yıl sonra 1848 yılında başlanabilmiştir.

Galata'daki birkaç İngiliz banker madenlerin imtiyazını ele geçirmiş, 19 yıl boyunca-bu havza hem denemelere,, hem de çeşitli spekülasyonlara konu olmuştur¹, imtiyaz konusunda başka bir örnekte Balıkesir yakınlarındaki borasit yataklarıyla ilgilidir. Fransız, "Des Mazures" şirketi aldığı maden imtiyazını Borax Company adlı Fransız-İngiliz şirketine satmakta hiç gecikmemiştir. Aynı bölgede keşfedilen yeni yatakların imtiyazı Müşir Fuad Paşa'ya verilmiş, Paşa'da bu imtiyazını 1989'da iki Lyonluya Viale ve Pradel'e satmıştır. Bu kişiler yatakları işletmek için ""Société Lyonnaise des Mines De Borax" adında bir şirket kurmuşlardır. 1889 yıla kadar' süren rekabet, borax madenini işleten firmaların bir araya gelerek, önlü Boraks Consolidated Ltd'i kunnalanyla son. bulmuştur.

Osmanlılarda üretimin sermaye mülkiyetine göre dağılımı (Çizelge. : 3) madencilik alanındaki gelişmeler konusunda önemli ve ilginç bilgiler' vermektedir.

Buna göre toplam üretimin çoğunluğu yabancı ve azınlık sermayesinin elindedir. Ayrıca 'hükümetin, 1890-1911 yılları arasında verdiği maden, çıkarma yetkileri toplam 270 kadardır. Bunun 102'si Türk» 101 'i yabancı ve 67'si de azınlıklara verilmiştir,. Çizelgeden de görüldüğü, gibi maden iritimin.de. yerli sermayenin payı giderek azalmıştır.

Madencilik alanında Fransız kaynaklı, sermayenin, payı, diğer¹ ülkelerin toplam sermayesinden daha fazadır. (Kkz. Çizelge: 2). 1914 yılında Fransız sermayesinin oranı %80'dir. Bunun % 14'e İngiliz, ve % 6 oranıyla Alman sermayesi izlemektedir. Fransız sermayesi özellikle kurşun» kömür» çinko ve manganez; ingiliz, sermayesi, krom ve boraks, Alman sermayesi, ise 'krom ve maden, kömürü, alanında yoğunlaşmıştır.⁷

özellikle, Osmanlı döneminin sonlarında madencilik üretimi önemli ölçüde artmıştır. Ancak madencilik, alanında, daha çok yabancı ve. azınlık sermayesi egemen olduğundan Osmanlı yönetiminin madencilik konusunda getirdiği, yeni düzenlemeler, süreMi yabancı sermayenin yararına olmuştur. Hükümetin yerli sermayeyi destekleme,, maden gelirlerini, vergileme ve maden dışsatımını sınırlama doğrultusundaki girişimleri genel olarak, başarısız kalmıştır.

Çizelge: 2- 1914 Yılında Maden Sektöründe Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ülkeler ve Maden Türleri Açısından Dağılımı (Fransız Frankı olarak)

Yatırımcı Ülke	Yatırım Yaptığı Kuruluş Alan	Kuruluş Yılı	Madenin Cinsi	Hisse Senedi ve Tahvil Sermayesi	Yatırım (Frank)	Toplam (1000 Frank)
FRANSIZ Sermayesi	Balya-Karaaydın	1892	Simli Kurşun	6.670	11.316	17.986
	Kesendere Mad.	1893	Manganez	4.554	5.750	10.304
	Ereğli-Maden Ş.	1896	Maden Kömürü	31.878	42.780	74.658
	Seniçer Madeni	1891	Zift	805	1.105	1.955
	Karasu Madeni	1900	Kurşun-Çinko	5.060	5.750	10.810
Toplam				48.967	66.746	115.713
İNGİLİZ Sermayesi	Boraks Şirk.	1887	Borasit	6.325	9.085	15.410
	Pateson ve Ort.	1885	Krom	—	2.300	2.300
Toplam				6.325	11.385	17.710
ALMAN Sermayesi	Sarıca Ocakları	1913	Maden Kömürü	2.300	3.105	5.405
	Krupp, Rochling	1911	Krom	—	1.725	1.725
Toplam				2.300	4.830	7.130
İTALYAN ve YUNAN Serm.	Kozlü Kömür Md.	1913	Maden Kömürü	690	1.380	2.070
RUS Sermayesi	Maadin Osmanlı A.Ş.	1910	Maden Kömürü	1.380	920	2.300
GENEL TOPLAM				59.662	85.261	144.923

Kaynak : Vedat ELDEM, Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında bir Tetkik, İş Bankası Yayını s. 96.

Çizelge : 3 - Bazı yıllarda Osmanlı Maden. Üretiminin Dağılımı (Maden Kömürü dışında; Parasal değere göre);

YIL	TÜRK	AZINLIK	YABANCI	TOPLAM
1902	43	7	50	100
1905	33	2	65	100
1907	38	2	60	100
1909	23	5	72	100
1911	20	5	75	100

Kaynak :: Gündüz ÖKÇÜN, XX. Yüzyıl Başlarında. Osmanlı Maden Üretiminde Türk Azınlık ve Yabancı Paylan, Abadan'a Armağan içinde» .Ankara, SBF yayını,, 1969, s. 803-892.

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu'nun. hem.cn .her döneminde,, ma- denciliğe ve yeni madenlerin bulunmasna büyük önem verilmiştir. Yeni maden, yatakları bulmak için devlet tarafında .görevlendirilen ve "arayıcı" olarak isimlendirilen kişiler ma- denlerce zengin olan havzalara gönderilip, araştırma yaptırılmıştır. Maden ihbarında bulon.anlara da ya ödül verilmiş, ya da. işletmeye açılan madende bir görev vermek sure- tiyle teşvik edilmişlerdir.

Osmanlı'larda, madencileri, ve madencilği teşvik etmek için değişik önmeler alınmıştır. Bunlardan, başlıcaları şunlardır;

— Maden işçiliğinin zorluğu, cevher çıkartmanın güçlüğü ve emniyet koşulları göz önünde tutularak, madenin yakın çevresinde bulunan köylüler bazı vergilerden ayık (muaf) tutulmuşlardır.

— Madenler, 1/5 oranında devlete vergi vermek koşuluyla,, bazen görevlendirilen bir emin'in gözetiminde, emek- li sipahiler,, voyvodalar' ve yörük beylerince işletilmişlerdir. Bu durumlarda madenin güvenliği devletçe sağlandığı gibi, yerüstü tesisleri de devletçe yapılmıştır.

— Osmanlı imparatorluğu döneminde, madenin ve- riminin azaldığı, maliyetlerin arttığı, kıtlığın başgösterdiği durumlarda, amele yevmiyeleri artırılmış» maden. alım. fiyatı yükseltilmiş, amele ve ustalara avans verilerek madenciler ve maden işçileri gözetilmişlerdir.

Osmanlı imparatorluğunu kuruluşundan, "Arazi Kanu- nu"nun yayımlandığı 1858 yılına kadar madenler şer'i hükümlere göre işletilmişlerdir., Buna göre eğer madenler sahihsiz arazilerde bulunmuşlarda devlet, vakıf arazisinde bulunmuşlar s a vakıf idaresince işletilmişlerdir. Eğer bo.lun.an maden, şahısların tapulu arazisinde ise devlete 1/5 oranında vergi- vermek koşuluyla madeni işletebilmektedir. . Şahıs madeni işlctemiyecek olursa, devlet madene elkoyab.il- mektedir.

23 Ekim 1858 yılında yayınlanan, ilk Arazi Kanunu,, madenlerin, buldukları araziye bakılmaksızın devlete ait olduğunu,, şahısların madene sahip olma ya da hisse almaya haklarının olmadığını, ancak madenlerin işletilmesi durumunda arazi sahiplerinin uğradığı, zararın karşılanacağına hükme bağlamıştır. Yani madenlerde genel anlamda Mr devlet egemenliği sözkonusudur. Zaten eski-den beri Osmanlılar demir yuvarlak, kurşun, fındık ve top dökmek, gibi askeri amaçlı maden işlerinde» özel girişimin ya da şahısların, çalışma yapmalarına izin vermemiştir. Madencilik bu alanlarında yayaları, müsellemleri ve yöükleri sırasıyla çalıştırmışlardır.

Osmanlı imparatorluğu döneminde bile bir madeni ihale edilebilmesi için madenin belirtilen niteliklere sahip olması, ihale edilecek, kişinin aranan, koşulları taşıması, madenin işletilmesinin çevreye ağır bir zarar vermeyeceğinin tespit, edilmesi koşulları getirilmiştir. İcra Vekilleri Heyeti (Bakalar Kurulu), tüm bu koşullar- yerine getirilmiş olsa bile ekonomik koşullar ya da milli servetin korunması ilkesinden, hareketle, madeni devlet sermayesi ile oluşmuş bir kuruma ya da böyle bir kurumun, katılımı, ile kurulmuş olan, bir şirkete ihale edebilmektedir.

1892 yılında yayınlanan Maden Nizamnamesinin getirdiği hükümler ve 1862 Paris Antlaşması'nın taşıdığı ayrıcalıklar,, Osmanlı madenlerini batı sömürsüne açmıştır.

1914lere gelindiğinde, Osmanlı İmparatorluğunda yabancı sermayenin özellikle demiryolu, tek maddeleri ve MADENCİLİK alanında yoğunlaştığını görüyoruz. 1860-1914 yılları arasında bazı spekülörler bürokrasi ve sarayla olan yakın ilişkileri, sayesinde birçok, madenin imtiyazını almışlardır, Madenlere hiçbir yatırım, yapmaksızın bu imtiyazları elden ele dolaştırarak, başkalarına devretmişlerdir.

İmparatorluğun, son dönemlerinde maden, üretiminin çoğunluğu yabana ve azınlık, sermayesinin elinde toplanmıştır. 1890-1911 yılları arasında hükümetin verdiği 270 maden çıkarma yetkisinin, 102'si Türk,, 101'i yabana ve 67'si de azınlıklara verilmiştir,, Osmanlıların son dönemlerinde madencilik üretimi artış göstermişse de,, bu artış, madencilik alanında egemen olan yabancı ve azınlık, sermayesinin yararına olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun yükselme dönemlerinde madencilik alanında güdülen "kamu yararı ağırlıklı" politika, imparatorluğun son dönemlerinde- yerini» diğer alanlarda olduğu gibi "yabancı ve azınlık sermayesinin" güdümüne bırakmıştır.

KAYNAKÇA

- 1 - *Türkiye'de Madencilik Tarihi ve MTA.*, (Ankara : MTA Yayını 1985), s, 1-9
- 2- Neş'et ÇAĞATAY, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Maden İşletme Hukuku" *D2.CJF. Dergisi* XI (15 Aralık 1943) Sayı ; 1 s. 117426..
- 3 - Mustafa Nuri ANIL-Mejdet MEREY, *Maden Mevzuatı*, (İstanbul : Tan Matbaası, 1942), s. 5 - 13.
- 4- A. Gündüz ÖKÇÜN, "20. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Maden Üretiminde Türk, Azınlık ve Yabancı Payları", *Ahadan'a Armağan İçinde*, (Ankara : SBF Yayını,, 1969), s. 803-892.
- 5 - Muzaffer SENCER, *Osmanlı Toplum Yapısı*, (İstanbul : Yöntem. Yayınları,, 1973), s. 330.
- 6- *Maden Boraks*, Ankara, TMMOB» Maden Mühendisleri Odası Yayını, 1970), s. 42.
- 7- ÖKÇÜN, *a.g.e** s. 803-892.